

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИСТОРИЈА • ИДЕНТИТЕТ • УГРОЖЕНОСТ • ЗАШТИТА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ, УГРОЖЕНОСТ, ЗАШТИТА

Уредници
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ
МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ГАЛЕРИЈА САНУ

БЕОГРАД 2019

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ, УГОЖЕНОСТ, ЗАШТИТА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

Издавач

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Главни и одговорни уредник

ДУШАН ОТАШЕВИЋ

Уређивачки одбор

ВЛАДИМИР КОСТИЋ

ГОЈКО СУБОТИЋ

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

Рецензенти

ГОЈКО СУБОТИЋ

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

ДИНКО ДАВИДОВ

Секретари уредништва

МАРКА ТОМИЋ ЂУРИЋ

БОЈАНА СТЕВАНОВИЋ

Лектура

ИВАНА ИГЊАТОВИЋ

Превод са италијанског језика

ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ

Техничко уређење и графичка опрема

МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

Карте

НЕБОЈША ШУЛЕТИЋ

ИГОР СТЕПАНЧИЋ

Тираж

600

Штампа

ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

ISBN 978-86-7025-754-2

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	9
Владимир С. Костић	
СРБИ И КОСОВО	
КОСОВО И МЕТОХИЈА У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА	
У временима самосталне средњовековне државе	17
Ђорђе Бубало	
Под турском влашћу, до краја XVIII века	31
Невојша Шулетић	
Административна подела, насеља и становништво у првим вековима под Османлијама	41
Татјана Катив	
Током новијег и савременог доба	49
Љубодраг Димић	
КОСОВСКОМЕТОХИЈСКА ИЗВОРИШТА СРПСКЕ ДУХОВНОСТИ И НАРОДНОГ БИЋА	
Светиње и свети на Косову и Метохији у култном сећању и националној свести Срба	81
Даница Поповић	
Библиотеке косовскометохијских манастира и богослужбена традиција Српске Православне Цркве	99
Владимир Вукашиновић	
Косовски завет и национални идентитет Срба	113
Милош Ковић	
УМЕТНИЧКА БАШТИНА СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	
ЕВРОПСКИ ОКВИРИ И СРПСКА САМОСВОЈНОСТ СРЕДЊОВЕКОВНЕ УМЕТНОСТИ	
Место у културној историји српског народа	147
Бранислав Тодић	

Припадност развојним токовима византијске уметности	165
АЛЕКСЕЈ ЛИДОВ МИЛОШ ЖИВКОВИЋ	
Стваралачке везе са уметношћу Западне Европе	185
ВАЛЕНТИНО ПАЧЕ ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ	
ИСТОРИЈА СТВАРАЊА	
Најстарије раздобље (од досељавања Срба до Стефана Немање)	211
ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ	
У време првих Немањића (од 1168. до смрти краља Милутина)	221
МИОДРАГ МАРКОВИЋ	
Доба зрелог средњег века (1322–1455)	241
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ	
Позносредњовековни период у светлу археологије	271
ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ	
Од пада под турску власт до Велике сеобе (1455–1690)	291
ЗОРАН РАКИЋ	
Између сеоба и борбе за одржање (1690–1839)	313
НЕНАД МАКУЉЕВИЋ	
Замах црквене уметности у последњем веку османске власти	325
ИВАНА ЖЕНАРЈУ РАЈОВИЋ	
Новије градитељство – од модернизације и деструкције до искривљеног приказивања	341
АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ	
Модерно ликовно стваралаштво (1912–1999–2016)	351
СРЂАН МАРКОВИЋ	
ПОВЕСНИЦА СТРАДАЊА	
У доба турске власти (1455–1912)	365
ТАТЈАНА КАТИЋ БИЉАНА ВУЧЕТИЋ	
Након ослобођења (1912–1999)	379
СВЕЛАНА ПЕЈИЋ	
После усвајања <i>Резолуције 1244</i> (1999–2017)	393
ДЕЈАН РАДОВАНОВИЋ МИРЈАНА ЋЕКИЋ	
Баштина у процепу. Између европске праксе заштите и глобалне политичке злоупотребе	415
МИРЈАНА МЕНКОВИЋ	
БОРБА ЗА ОЧУВАЊЕ	
Почеци истраживања и збрињавања споменика	431
ДРАГАНА ПАВЛОВИЋ	

Успостављање система институционалне заштите споменика и резултати конзерваторско-рестаураторских радова на Косову и Метохији	443
АЛЕКСАНДРА ДАВИДОВ ТЕМЕРИНСКИ	
Укључивање српских споменика на Листу Светске културне баштине	465
ВЛАДИМИР ЦАМИЋ	
Српско споменичко наслеђе на Косову и Метохији у светлу савремених теорија о културној баштини	485
ЈЕЛЕНА ПАВЛИЧИЋ	
ПОГОВОР УРЕДНИКА	507
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	515
СПИСАК САРАДНИКА СА АФИЛИЈАЦИЈАМА	549
СПИСАК ТАБЛИ.	553

УВОДНА РЕЧ

Прилажући уводну реч овој публикацији, која не одговара само насловом недавно одржаној изложби у Галерији Српске академије наука и уметности (*Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентичности, значај, ујроженост*, 27. септембар – 26. новембар 2017. године) већ и с њом води живу конверзацију – додатно је разрађујући, образлажући и допуњујући – желим да изнесем неколико својих размишљања. И изложба и књига која је прати, као плодови дуго припремане активности САНУ, представљају одговор суштинској обавези наше куће, произашлој из основног смисла њеног постојања од првих корака по оснивању Друштва српске словесности 1841. године. Зато тај одговор не може имати сенку баналне дневне прагматичности, за коју се САНУ исувише често неоправдано оптужује. Појмови издвојени у поднаслову ове књиге – *историја, идентичности, ујроженост, заштитица* – у својој суштини готово да не траже даљу елаборацију ако на уму имамо контекст у којем је стварано идентитетски веома особено и зато сада веома угрожено српско уметничко и духовно наслеђе на Косову и Метохији. Мени се, међутим, намеће – неизречена, а ипак јасно чујна – још једна кључна одредница важна за разумевање изложбе и публикације. Ту одредницу ће много позванији препознати као „високу естетску вредност“, „самосвојност“ и томе слично, а ја ћу је, у немоћи да је обухватим у бити, одредити као лепоту „изнад свих зала“. Можда тај појам и није сасвим одговарајући, али је свакако најближи ономе што сам осетио када сам као дванаестогодишњак први пут обилазио манастире Косова и Метохије, а што се касније, када сам им се враћао, само потврђивало. У опису тог доживљаја на памет ми често падају редови нашег академика Михаила Лалића из

Заштотника. Друје свеске мемоара и дневника Пеја Грујовића, које овде позајмљујем:

Пред ноћ смо стигли у долину и наступали кроз завјетрину шуме испуњене жуборењем ријеке која се наслућивала подаље од пута. Ту нам је најзад отоплило и надали смо се храни. Они испред мене, излазећи на чистину, скидаху капе и почеше да се крсте. Мислио сам да ја нећу – нема тако великог попа који би ме на то натјерао. Али кад угледах манастирску цркву Дечана како стоји на ливади – лијепа као привиђење а трајнија но тврђаве – стадох па и сам скидох капу и дође ми да је бацим увис као што су други око мене већ чинили. Знао сам понешто, из пјесмарица више него из историје, о том манастиру; виђао сам га и на слици, али да он ту нов стоји шест вјекова, надтрајавајући и Србе и Турке и Албанце с бијелим капама и њихове честе кавге, дуге мржње и кратка мирена – то је изгледало невјероватно. Чинило ми се, па и сад ми се тако причињава, да је у том здању уграђено нешто натприродно – некакав чудесни спој оплемењене материје и у материји ухваћене душе. Без неке такве загонетне равнотеже удаљених и супротних елемената са два пола космоса, без њиховог загрљаја, не би се могло догодити да нешто тако дуго потраје у земљи гдје све кратко траје и брзо нестаје.

На те редове надовезују се речи након службе у самој цркви:

Смрачило се бјеше кад смо изашли, али се љепота цркве на неки начин пробијала и кроз таму. Чинило ми се да се види и пред затвореним очима, као што се и сад види у тамној даљини успомене, јер њене линије зраче самим постојањем као упорно пробијање сјећања на нешто што се прије знало. Отада сам често мислио на ту чудесну грађевину за коју непознати записивач каже да „сваку мисао превазилази добротом“. Волио бих још једанпут да је видим, да провјерим је

ли јој заиста душа у љепоти, као што ја мислим, а љепота у обећању и у нади коју даје сваком ко је види, без обзира на вјеру којој припада.

Писац ту жељу, коју и сам осећам, а која ми се, страхујем, услед година и околности неће испунити, негде ограничава на Високе Дечане. Није, међутим, реч само о том непоновљивом храму – у питању је много више од тога. Суочен, као и читав мој народ, са угрожавањем и уништавањем српске културне и уметничке баштине, с кривотворењем њеног идентитета, уз не мање болну равнодушност моћних (и немоћних), тешим се каткад Планудовом парафразом Овидија да се „све

мења, а не ишчезава ништа“. Ипак, свестан сам тога да ова мисао, ма како узвишена, може у крајњем бити само утеха. Идеја поменуте изложбе и ове књиге јесте да морамо учинити све да заиста не дозволимо ишчезавање онога што нас одређује у самом нашем бићу. Једино тако ћемо сутра, прекосутра и затворених очију моћи да се – попут песника и такође нашег академика Васка Попе пред фреском у Каленићу – с времена на време упитамо, иако знамо и одговор и објашњење:

Откуда моје очи
На лицу твоме
Анђеле брата...

Владимир С. Косић

СРБИ И КОСОВО

ИСТОРИЈА СТВАРАЊА

НАЈСТАРИЈЕ РАЗДОБЉЕ (ОД ДОСЕЉАВАЊА СРБА ДО ВЛАДАВИНЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ)

ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ

О раносредњовековној прошлости Косова и Метохије зна се веома мало. Писаних извора нема, а археолошка истраживања нису била усмеравана на налазишта из тог времена како би се њихов недостатак надокнадио. Раздобље од насељавања Словена/Срба до IX века није документовано одговарајућим археолошким материјалом, па се збивања реконструишу на основу археолошке грађе из околине.¹ Постоје само два налазишта. Прво се налази на Равној гори, између Призрена и Штрпца, где су ископаване две мање хумке приписане раносредњовековном раздобљу. У њима нису пронађени предмети на основу којих би могле бити уже датоване. Подизање таквих хумки протумачено је обредима особеним за Србе пре коначног примања хришћанства, па је њихова појава на Равној гори узета као најстарија археолошка потврда српског присуства на тим просторима.²

Други налаз је из околине Рогова код Ђаковице. Приликом ископавања преисторијских тумула на локалитету Фуше откривени су гробови из различитих периода сахрањивања.³ Најмлађи је био скелетни гроб оријентације југ–север, за који је било очигледно да је у хумку накнадно укопан. У гробу су пронађена четири бронзана предмета лунуластог облика, као и стаклене перле. Без аналогних појава нађени накит било је тешко прецизније хронолошки одредити. Околност да је оријентација гроба одударала од уобичајене хришћанске навела је на закључак да је покојник био паганин, односно да је сахрана обављена у времену које је претходило коначној христијанизацији становништва у тим крајевима.

¹ Јанковић (Ђ.), *Археолошка сведочанства*, 129–135.

² Исти, *Равна Јора*, 31–35; исти, *Српске промиле*, 20–21.

³ Гарашанин, *Ројово „Фуше“ Ђаковица*, 40–41.

С обзиром на начин сахрањивања и гробни инвентар, овај усамљени гроб оквирно је датован у период од друге половине VIII до средине IX века.⁴

С више сазнања располажемо о налазиштима X–XI века. Из тог раздобља потичу и најранији подаци из писаних извора који сведоче о догађањима на том подручју.⁵ Обнову живота у неким од старих градских средишта, као што су Призрен или Липљан, потврђују и археолошки трагови.⁶ Спорадични налази указују на то да је у периоду о којем је реч живот обновљен и у неким другим рановизантијским утврђењима, али недостају потпуни и прецизни подаци.⁷ Утврђени рановизантијски комплекс на простору тврђаве Вишеград и манастира Светих арханђела код Призрена обухватао је утврђење на брегу и зараван испод њега, на којој се највероватније налазила црква. Налази из времена пре цара Душана (1345–1355) малобројни су и неповезани, али сведоче о обнови живота најкасније у XI веку.⁸ Истом раздобљу припада и једна гроздолика наушница нађена на Велетину изнад Јањева, која би се такође могла узети као потврда да је и на том месту живот обновљен знатно пре него што се оно помиње у писаним изворима.⁹

Од некадашњег утврђеног града на Чечану, југозападно од Вучитрна, на површини готово да нема

⁴ Јовановић (В. С.), *Археолошка истраживања*, 21, сл. 1.

⁵ *Задужбине Косова*, 553–555 (С. Ђирковић).

⁶ Јовановић (В. С.), *Археолошка истраживања*, 30–34, 45.

⁷ Новаковић (Р.), *О проблему истраживања*, 99–116; Bulić, *The Fortifications*, 205–207, Т. 5.

⁸ Милинковић, *Нова истраживања*, 216–219, Т. II/7–1; Бикић, *Прилози културној историји грађи*, 280–283, сл. 1.

⁹ Јовановић (В. С.), *Утврђено насеље Велетин*, 127, сл. 13/12, 14.

Сл. 178. Чечан, уломак керамичког крчага с глагољским натписом (НМБ, инв. бр. 23_705/V)

видљивих трагова. Некада су се уочавали спољни бедеми, док су се према конфигурацији терена могле наслутити и контуре грађевина у унутрашњости утврђења. Зидови су деценијама разарани, а пронађени археолошки материјал распродаван је на разним странама. У организацији Музеја у Приштини обављена су ископавања мањег обима, али њихови резултати нису публиковани. Познато је само да је откривен део цркве са очуваном крстионицом.¹⁰ Историја тог утврђења реконструирала се на основу предмета који су путем откупа доспели у збирке Народног музеја у Београду и Историјског музеја Србије. Одраније су били познати преисторијски и средњовековни налази, а одскора и предмети који потврђују да се у утврђењу живело и у рановизантијско доба.¹¹

Међу средњовековним предметима са Чечана налазе се изванредни налази. Један од њих је део керамичког крчага (сл. 178), оквирно датован у X век, са урезаним крстом разлисталих крајева и, испод њега, глагољским словима исписаном речи *шест*.¹²

¹⁰ Рани средњи век, у: Археолошко блага Косова и Мејхохије, 122 (А. Бачкалов).

¹¹ Ivanišević, Špehar, *Early Byzantine finds*, 133–159.

¹² Томовић, *Глагољски најпис*, 5–18.

Између два крака крста је шест вертикалних уреза спојених положеном линијом, за које се претпоставља да су имали исто значење као и натпис, односно да се и њима потврђује како је посуда садржавала некаквих шест запреминских мера. Овај омањи уломак узима се као важно сведочанство о словенској па и српској култури на тим просторима. Несумњиво је потврда о формираној глагољској писмености. Текст је исписао грнчар пре печења посуде, што би значило да је глагољица била у широкој употреби, у тој мери да је заступљена чак и на посудама за свакодневну употребу. Осим тога, тумачи се и као материјална потврда писаних података о државно-правном поретку који је подразумевао измиривање пореских обавеза робом, односно пољопривредним производима, па тако и вином, за чије је одмеравање највероватније служио овај крчаг.¹³

Када је реч о раздобљу X–XI века, располажемо с више података који говоре о томе да су нове цркве изграђене на местима старијих, оних из рановизантијског доба. У првој повељи којом је цар Василије II (976–1025) потврдио права Охридске архиепископије 1019. године поменуте су и епископије у Призрену и Липљану.¹⁴ Писани извори не указују на цркву при којој се налазило седиште Призренске епископије, али се без резерве узима да је то била црква Богородице Љевишке.¹⁵ Реч је о базилици тробродне основе, са средњим бродом знатно ширим од бочних бродова, одвојених зиданим ступцима (сл. 179а). Њене димензије (26 × 21 m) указују на то да је могла бити саграђена с намером да буде саборни храм новоуспостављене епископије. Средишња апсида је споља тространа, док су бочне полукружне. На западној страни налазили су се унутрашња припрата, ступцима одвојена од брода, и отворен трем са три лучно засведена пролаза, од којих је средњи био шири од бочних. С јужне и северне стране припрате и трема налазиле су се по две правоугаоне просторије.¹⁶

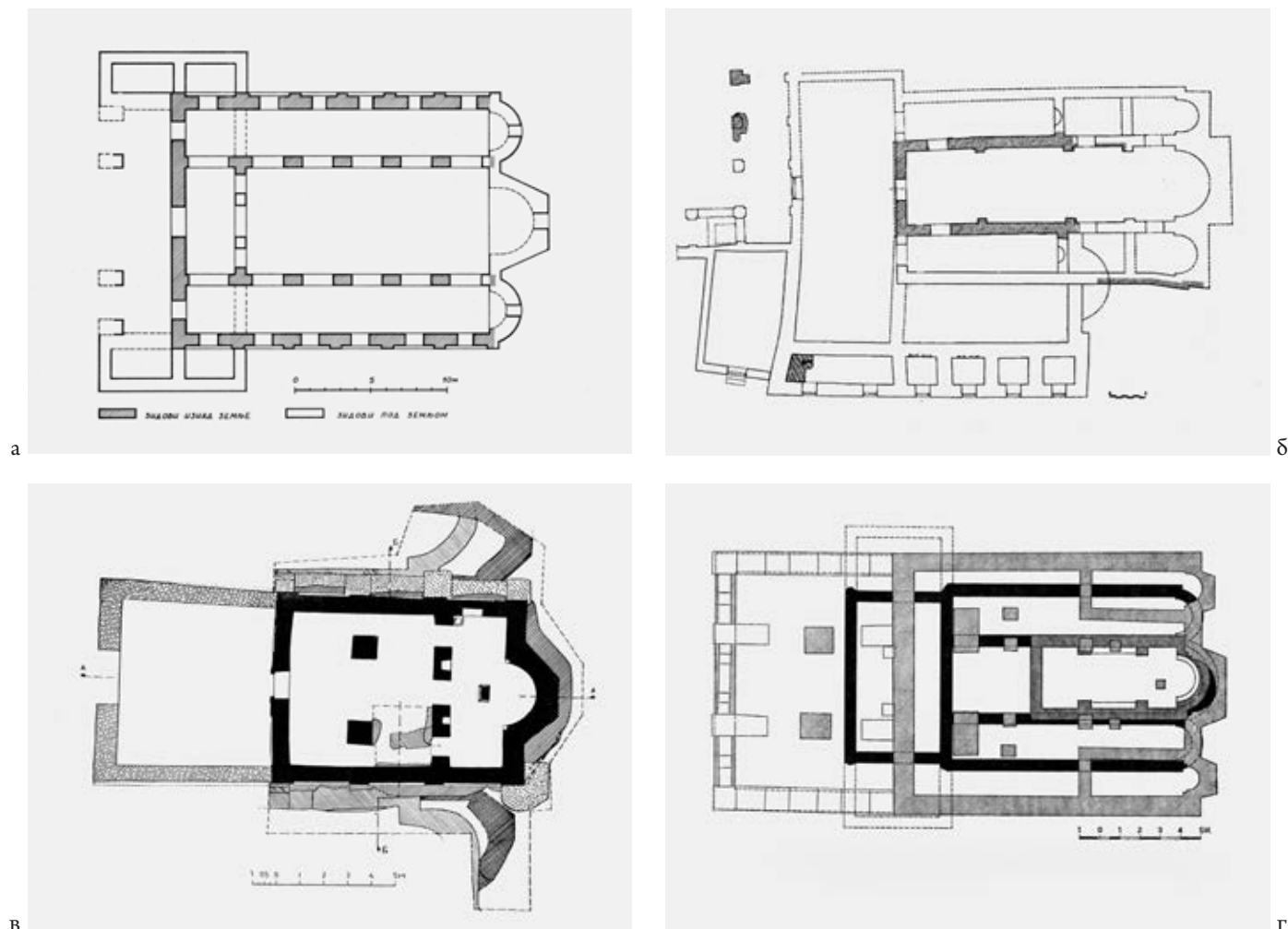
У темељима базилике пронађен је новац византијског цара Романа I Лакапина (920–944), ископан у Цариграду између 921. и 931. године, на основу којег

¹³ Јанковић (Ђ.), *Археолошка сведочанства*, 139–140.

¹⁴ Поповић (В.), *Епископска седишта*, 35.

¹⁵ Јањић (Д.), *Призренска епископија*, 157–166, са старијом литературом.

¹⁶ Ненадовић, *Богородица Љевишка*, 55–64, 209–234.

Сл. 179. Основе преднемањитких црква: а. Призрен, Богородица Љевишка; б. Пешка патријаршија, Свети апостоли; в. Липјан, црква Ваведења Богородичиног; г. Грачаница

се сматра да је црква саграђена најраније пред крај владавине бугарског цара Симеона (893–927).¹⁷ Делови њене скулптуралне декорације (сл. 180) коришћени су при каснијој обнови у време краља Милутина (1282–1321), као и делови олтарске преграде и други уломци приписани раздобљу V–VI века, што указује на могућност постојања још старије цркве, чији положај није утврђен.¹⁸

За липјанску цркву нема прецизнијих података који би помогли при одређивању времена њеног

оснивања. Средњовековна црква Ваведења Богородичиног изграђена је почетком XIV века над остацима двеју старијих грађевина (сл. 179в). Претпоставља се да је најстарија базилика, која се на истоку завршавала полукружним апсидама, саграђена у V–VI веку, а да је на њеним рушевинама у X–XI столећу саграђена нова црква тробродне основе, с тространим апсидама на источној страни. За ту млађу базилику сматра се да је припадала Липјану, епископском седишту које се одмах после Призрена наводи у повељи цара Василија II.¹⁹

¹⁷ Поповић (В.), *Епископска седишта*, 35.

¹⁸ *Исто*, 51, 64.

¹⁹ Јовановић (В. С.), *Археолошка истраживања*, 45.

Сл. 180. Призрен, црква Богородице Љевишке, ФРАГМЕНТ КАМЕНЕ ДЕКОРАЦИЈЕ ИЗ СРЕДЊОВИЗАНТИЈСКОГ ДОБА

И на другим местима, готово по правилу испод највећих задужбина из XIII и XIV века, откривени су старији храмови. Писаних извора који би указивали на време њихове градње нема, археолошки подаци недостају, па су датовани само према архитектонским одликама. Величином и обликом основе истиче се најстарија црква откривена у комплексу Пећке патријаршије. Централни храм Светих апостола из друге четвртине XIII века изграђен је презиђивањем и доградњом старије цркве (сл. 179б). На тај део најстарије цркве са обе стране надовезивале су се бочне просторије, пролазима повезане са средишњим делом. Источна страна се реконструирала са три уписане полукружне апсиде, од којих је она средишња споља била четвороугаоно наглашена. По одликама плана та црква је слична црквама рановизантијског доба карактеристичним за западније области, односно за простор римске провинције Далмације. Како, међутим, на том простору постоје и примери који показују да су цркве сличног плана грађене и у IX и X веку, најстарији храм у Пећкој патријаршији широко је датован у време између VII и X века.²⁰

Испод задужбине краља Милутина (1282–1321) у Грачаници откривени су темељи двеју старијих цркава (сл. 179г). Најстарији су остаци тробродне базилике дугачке деветнаест метара и просечне ширине десет метара, с нартексом уз који су се налазиле две бочне просторије. На источној страни завршавала се трима полукружним апсидама. Остаци су били слабо очувани и недовољно истражени, због чега облик појединих делова цркве није у потпуности познат. Остало је нејасно на који су начин бродови били раздвојени – пуним зидовима, стубовима или ступцима. Због тога се ова базилика хронолошки смешта у шири период, од времена цара Јустинијана I (525–567) до IX–X века. Нартекс с бочним просторијама и градња источног дела цркве опеком указивали би на то да базилика потиче из VI века, док се постојање три плитке апсиде – полукружне и споља и изнутра, с тим што средња не излази много из равни бочних – узима као потврда да је реч о црквеној грађевини из IX–XI века.²¹

Изнад остатака средњег брода ове базилике саграђена је касније једнобродна црква, дугачка девет и по

²⁰ Чанак-Медић, *Архитектура прве половине XIII века* II, 16, 24–29; Јанковић (Ђ.), *Српско Поморје*, 130–132, сл. 144.

²¹ Мијовић, *О ђези Грачанице*, 132–134.

Сл. 181. Чечан, СРЕБРНЕ НАУШНИЦЕ (НМБ, инв. бр. 428/V)

Сл. 182. Чечан, СРЕБРНЕ НАУШНИЦЕ (НМБ, инв. бр. 429/V)

метара и с полукружном апсидом на источној страни. Унутрашњост је са два пара пиластара подељена на три травеја, па се претпоставља да се над средишњим делом налазила купола. На основу остатака живописа са словенским натписима датована је у XIII век. За њу се сматра је била саборни храм Липљанске епископије аутокефалне Српске цркве, за који краљ Милутин у *Грачаничкој повељи* из друге деценије XIV столећа каже да га је видео разрушеног и наредио да се обнови.²²

Постојање цркава које су претходиле познијим средњовековним грађевинама потврђено је и на другим местима на Косову и Метохији, али о времену њихове изградње нема поузданих података. Такође је разматрана могућност постојања преднемањихке градитељске фазе у Студеници хвостанској и предложена је реконструкција остатака цркве која је претходила успостављању епископије у доба светог Саве.²³ Претпоставља се да је и у Сочаници постојала црква с пратећом некрополом из X–XII века.²⁴ Познато је да је цар Душан (1345–1355) подигао задужбину на месту старе, по свој прилици рано-

хришћанске цркве Светих арханђела.²⁵ Отворено је и питање датовања старије цркве у Ајновцима, над којом је средином XIV века подигнута нова. Старија црква је имала наос, припрату и спољашњу припрату или отворен трем. На истоку се завршавала трима апсидама, а у наосу су се налазила четири масивна квадратна ступца, која су носила куполу.²⁶

Значајан допринос познавању материјалне културе раздобља X–XI века, посебно накита, пружила су истраживања некропола, које су у то време, према погребном обреду, несумњиво биле хришћанске. Први познати предмети, седам оштећених наушница и два прстена, највероватније из уништених гробова, били су са Чечана (сл. 181, 182).²⁷ Након тога су уследила открића у Бадовцу код Грачанице, Матичану код Приштине (сл. 183–186) и Прчеву код Клине, која су показала да је појава накита истог типа и исте или сличне израде шире распрострањена на подручју Косова и Метохије.

²² *Истио*, 134–141.

²³ Публиковани су и неки археолошки предмети, међу којима су и уломци грнчарије првобитно датовани у XII–XIII век, а у каснијем осврту и у X век или, шире, у раздобље IX–XI столећа, уп. Кораћ, *Студеница Хвостанска*, 70–72, сл. 22 (М. Бајаловић-Хаџи-Пешић); Јанковић (Ђ.), *Српско Поморје*, 132–137.

²⁴ Јанковић (Ђ.), *О цркви Рашке*, 68–72.

²⁵ У оснивачкој повељи се наводи да је старија црква до темеља порушена како би на њеном месту била подигнута царска задужбина, уп. *Арханђелска повеља 1347–1348*, у: *Задужбине Косова*, 345–346 (Д. Богдановић). Приликом првих археолошких ископавања комплекса Светих арханђела 1927. године потврђено је постојање старијих зидова под темељима Душанове задужбине, уп. Грујић, *Опкојаване Светих Арханђела код Призрена*, 241.

²⁶ Војводић, Павловић, *Црква „Тамница“ код Ајноваца*, 16–17, црт. 2.

²⁷ Jovanović (V.), *Über den frühmittelalterlichen Schmuck*, 123–145; исти, *Археолошка истраживања*, 21–22.

Сл. 183. МАТИЧАНЕ, СРЕБРНЕ НАУШНИЦЕ (МП, инв. бр. 636)

Сл. 184. МАТИЧАНЕ, СРЕБРНЕ НАУШНИЦЕ (МП, инв. бр. 619)

Наушнице особене за то време припадају типу са четири шупље јагоде (сл. 183) и варијантама истог типа, код којих је средња јагода замењена лунулом (сл. 181, 184) или се између две горње јагоде налази таласни украс од тордиране филигранске жице, допуњен двема гранулама и залемљен тако да с доњим луком формира лунуласт облик (сл. 182).²⁸ Скромнији видови гроздоликних наушница, ливених од бронзе или лошег сребра, познати су с Велетина код Јањева и из манастира Светих арханђела код Призрена.²⁹ Прстење је заступљено луксузније израђеним сребрним примерцима, тракасте карике и купасте главе, украшене филигранском жицом и гранулама (сл. 185, 186), и скромнијом варијантом,

²⁸ Jovanović, Vuksanović, *Matičane*; уп. *Рани средњи век*, у: *Археолошко блато Косова и Мейхохије II* (Каталог), 681–715 (А. Бачкалов).

²⁹ Јовановић (В. С.), *Утврђено насеље Велетин*, 127, сл. 13/12, 14; Милинковић, *Нова истраживања*, 218, Т. II, 8.

која је ливена од бронзе, са зарубљеном пирамидалном или купастом главом и пластично наглашеним раменима.³⁰ Истом времену припадају и огрлице састављене од већег броја стаклених перли разноврсног облика, величине и боје. Металне наруквице су тракастог типа и крајеви им се затварају на шарнир, а могу бити и ливене од бронзе, отворених крајева који се завршавају стилизованим змијским главама.³¹ Постоје и налази стаклених наруквица, међу којима примерци из Бадовца, украшени сликаним геометријским и флоралним мотивима, спадају међу најлепше израђевине овог типа (сл. 188).³²

³⁰ Јовановић (В.), *Прилози поознавању средњовековног ирсијења*, 67–84.

³¹ Jovanović, Vuksanović, *Matičane*, Y240/2/2, 9–10, Y 248/2/1, 6.

³² В. Бадовачко поље, *Бадовцац, некропола (X–XI век)*, у: *Археолошко блато Косова и Мейхохије II* (Каталог), 695, кат. бр. 375–376 (А. Бачкалов).

Заступљеност луксузног накита, естетски обликованих минђуша и прстенова, указује на висок ниво златарске производње, а истовремено и на развијен укус становништва које је у X и XI веку живело у тим областима. Питање центара производње и могућности постојања локалних златарских радионица било би прерано разматрати у садашњој фази истраживања. Експлоатација рудника и металуршка средишта тог доба до сада нису истраживани и тек посредно на њихово постојање може указивати важност коју је рудно благо те области имало у римско доба или у каснијим столећима средњег века, када су рудишта тог дела средњовековне Србије имала изузетан значај.

Судећи према богатом и разноврсном накиту, помену-те некрополе засад заузимају посебно место међу истовременим некрополама на Балкану. Већина предмета има типолошке паралеле у некрополама или оставама широм словенског света, где такав накит настаје и развија се под утицајем византијског златарства. Географски најближе аналогije налазимо у српском Подунављу и Повардарју, односно међу словенским становништвом које је у то време живело у оквирима бугарске државе, па потом и Византије.³³ Ово олакшава датовање али и одређивање културне па и етничке припадности његових носилаца. Према резултатима досадашњих истраживања физичке антропологије тамо где је антрополошки садржај некропола истраживачима био доступан (Матичане, Ђонај код Призрена), такође се дошло до закључка да је популација којој су ова гробља припадала била словенска.³⁴ С њим су сагласна и етнолингвистичка истраживања, према којима се на целом подручју Косова и Метохије издваја компактан слој старинских словенских топонима који се непосредно наслојава на антички период.³⁵ Уосталом, писани извори указују на то да се територија Косова и Метохије од друге половине XI века налазила у интересној сфери српских држава Дукље и

Сл. 185 и 186. Матичане, сребрно прстење (МП, инв. бр. 615 и 630)

Рашке. О овоме сведочи учешће Константина Бодина у устанку који се 1072. године распламсао у подручју Призрена, Ниша и Скопља, као и то што је рашки жупан Вукан заузео Липљан и напао област Полога, Скопља и Врања две деценије касније.³⁶ Као потврда да је тај простор увелико био насељен Србима узима се и изградња жупске организације, која се као сасвим уобличена појављује у другој половини XII века, када те области постају делови државе Стефана Немање.³⁷

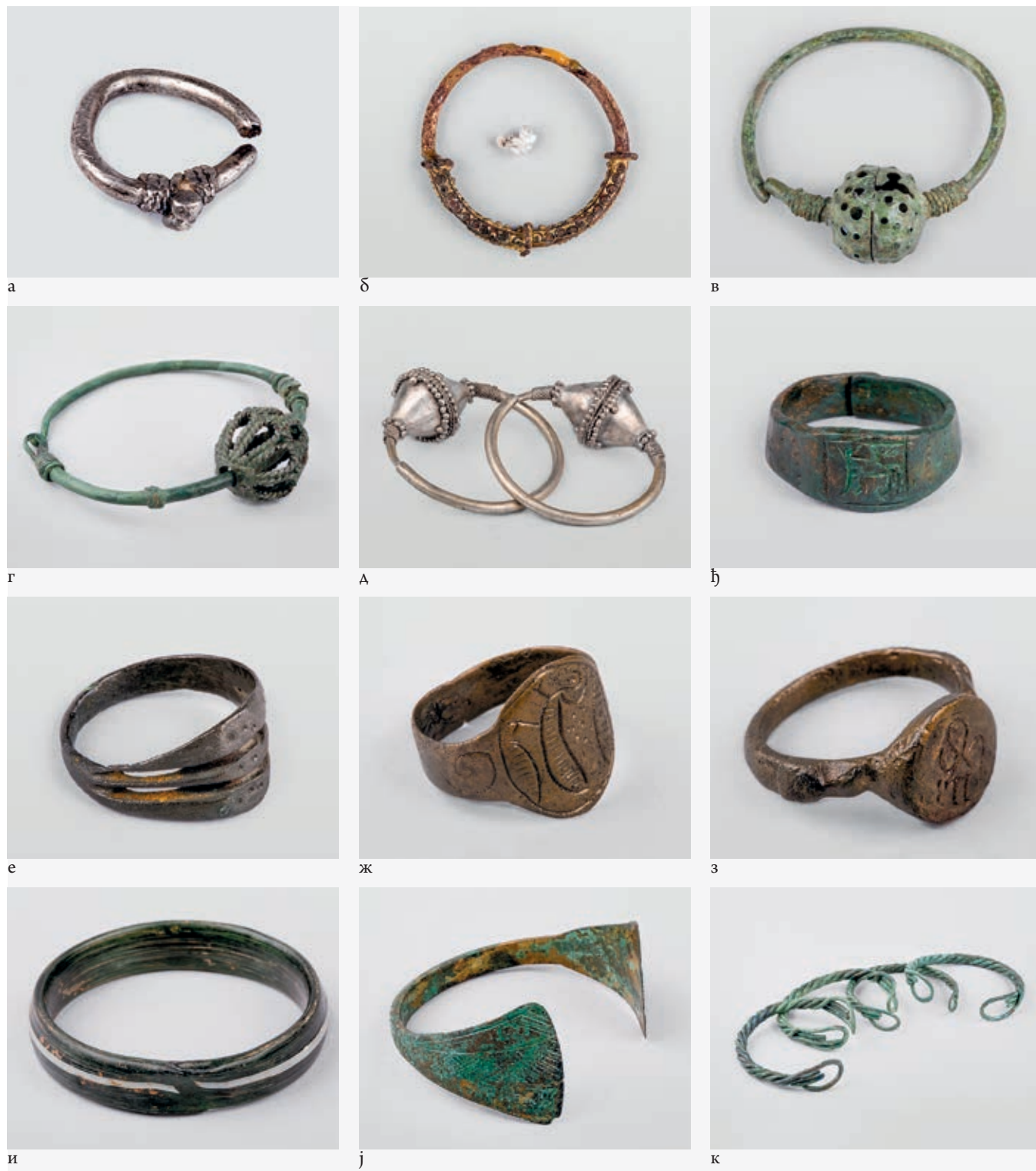
³³ Radičević, *Medieval necropolises*, 469–514; Манева, *Крстјеви*, 43–78; иста, *Средновековна некропола Пејелишиће*, 31–50.

³⁴ Микић (Ж.), *Средновековно становништво Косова и Метохије*, 38–42, 45–46.

³⁵ На подручју јужне Метохије западнојужнословенском становништву, то јест српском, претходи словенско становништво које је сродније Македонцима и Бугарима. Одмах северно од Призрена почиње мешање оба јужнословенска огранка. Другу мешовиту зону представља на истоку Горња Морава, док на Косову и у северној Метохији нема показатеља присуства било ког другог словенског елемента осим старосрпског, уп. Лома, *Етнолингвистичка слика*, 24–29, са старијом литературом.

³⁶ ИСН I, 190–191 (С. Ђирковић), 197–199 (Ј. Калић). О томе в. и текст Ђ. Бубала у овом зборнику.

³⁷ Целокупно проучавање жупа на територији Косова и Метохије у раном средњем веку показало је да су оне могле бити основане захваљујући присуству српског народа, затим да су осниване без подстицаја и утицаја државних власти и да их је бар осам организовано пре него што су ушле у састав Немањине државе. Процес организовања појединих жупа видљив је већ почетком XI века, када се први пут помиње Хвосно, уп. Благојевић, *Српска административна подела*, 125–137.

Сл. 187. Накит из XII и XIII века с Косова и Метохије (МП): а. Влаштица, сребрна минђуша (бр. 675); б. Врбница, бронзана минђуша (бр. 654); в. Врбница, бронзана минђуша (бр. 649); г. Велекинце, бронзана минђуша (бр. 692); д. Влаштица, сребрне минђуше (бр. 678); ђ–е. Врбница, бронзано прстење (бр. 648 и 653); ж–з. Велекинце, бронзано прстење (бр. 653 и 691); и. Ћонај, стаклена наруквица (бр. 687); ј–к. Велекинце, бронзане наруквице (бр. 694 и 693)

На старијим гробљима на Косову, у Матичанима и Бадовцу, са сахрањивањем је прекинуто негде пред крај XI века. Каснија гробља, она из XII и XIII века, како су то показала истраживања у области Биначке Мораве (Влаштица и Велекинце), карактеришу другачији гробни налази (сл. 187).³⁸ На другој страни, у данашњој Метохији употреба познатих гробља почиње од X или XI века и траје до XII–XIII века (Прчево, Ђонај и Врбница код Призрена).³⁹ Наушницама са округлом или биконичном јагодом (сл. 187в–187д), затим наушницама с гранулираним коленцем (сл. 187а), као и бронзаним (сл. 187ј, 187к) или стакленим наруквицама (сл. 187и), па и различитим врстама прстења (сл. 187ђ, 187е, 187з), најближе аналогије налазимо у српском Подунављу, Поморављу или данашњој Македонији.⁴⁰ Неки облици наушница пак, на пример нароскане наушнице (сл. 187б) или наушнице са три једнаке јагоде,⁴¹

³⁸ В. Влашић, *некропола (XI–XII век)*, у: *Археолошко блага Косова и Метохије II* (Каталог), 716–719 (А. Бачкалов); Фидановски, *Велекинце*, 42–48.

³⁹ В. Прчево – Бока код Криве, *некропола (X–XIII век)*; Ђонај код Призрена, *некропола (X–XIII век)*; Врбница, *некропола (X–XIII век)*, у: *Археолошко блага Косова и Метохије II* (Каталог), 710–715, 720–724, 699–704 (А. Бачкалов).

⁴⁰ Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji*; Манева, *Средновековен накит од Македонија*.

⁴¹ Фидановски, *Велекинце*, гроб бр. 118, 84–85, Таб. X, Г. 118/5.

Сл. 188. Бадовац, стаклене наруквице (МП, инв. бр. 46 и 47)

више су заступљени у западним деловима Балкана, а налази с подручја о којем је реч указују на источне и јужне границе њиховог распрострањања.⁴² Уопштено узевши, примерци накита из XII и XIII века с Косова и Метохије у потпуности одговарају врстама и типовима распрострањеним у областима које су се прво налазиле у саставу Византије, а потом великим делом у оквиру источних и југоисточних области државе великог жупана Стефана Немање (1166–1196) и његових наследника.

⁴² Радичевић, *Прилози проучавању средновековног накита*, 303–306.

